

پژوهش‌ها و تطبیق فقه،

حقوق و سیاست

بررسی جایگاه اشخاص خصوصی در برنامه فضایی دولت با توجه به حقوق بین‌الملل فضایی

۱. افشین مهرانی: گروه حقوق بین‌الملل، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران

۲. سمیه سادات میری لواسانی*: گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. پست الکترونیک: Ssadat.mirilavasani@gmail.com

(نویسنده مسئول)

۳. ماشاالله حیدرپور: گروه روابط بین‌الملل، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران

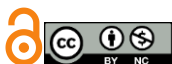
چکیده

معاهده ۱۹۶۷ فضای ماواری جو موجب تدوین برنامه فضایی برخی دولت‌ها در فعالیت‌های ملی فضایی شد. اما آغاز فعالیت‌های فضایی به تاریخ این معاهده باز نمی‌گردد. این معاهده واکنشی، نسبت به فعالیت‌های فضایی ملل پیش‌گام نیز تلقی می‌شود. زیرا وقایع حقوقی همیشه نتیجه یک رخداد آنی نیست، بلکه می‌تواند متأثر از برنامه اجرا شده پیشین باشد. خود برنامه نیز فرایندی جهت‌دستیابی به یک هدف مطلوب تلقی می‌شود. لذا از یک سو برنامه و رویه داخلی یک دولت در بستر حقوق نرم، در صورت مقبولیت عمومی دولت‌ها می‌تواند منجر به هنجار و حقوق بین‌الملل عرفی شده و حقوق بین‌الملل عرفی نیز به استناد ذیل بند ۱ ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری قابلیت ایجاد آثار حقوقی را دارد. از دیگر سو ماده ۶ معاهده مذکور، فعالیت فضایی اشخاص خصوصی را پیش‌بینی نموده است، از آنجا که شاهد حضور شرکت‌های خصوصی مانند اسپیس ایکس، تحت مسئولیت بین‌المللی دولت متبوع خود هستیم، که در استیفاء منافع فضایی در حال رقابت با دیگر دولت‌ها هستند. اهمیت این موضوع بانی تمرکز مقاله حاضر بر جایگاه اشخاص خصوصی در قوانین و برنامه‌های فضایی برخی دولت‌ها گردید.

واژگان کلیدی: اشخاص خصوصی، برنامه‌های فضایی، حقوق بین‌الملل فضایی.

مهرانی، افشین، میری لواسانی، سمیه سادات، و حیدرپور، ماشاالله. (۱۴۰۲). بررسی جایگاه اشخاص خصوصی در برنامه فضایی دولت با توجه به حقوق بین‌الملل فضایی. پژوهش‌های تطبیقی فقه، حقوق و سیاست، ۵(۴)، ۵۳-۶۸.

© ۱۴۰۳ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

فاصله یک ماهه از اکتبر تا نوامبر ۱۹۵۷، با پرتاب نخستین قمر مصنوعی (اسپوتنیک ۱ از اتحاد جماهیر شوروی)، شوقی جهانی ایجاد کرد. هم‌زمان، دول حاکم به تامل در حقوق و تکالیف فضایی ناشی از این واقعه پرداختند. نتایج این تاملات دولتی در قطعنامه ۱۱۴۸ مجمع عمومی سازمان ملل متحد، مدتی پس از فرود سفینه ایالات متحده آمریکا بر ماه، نمایان شد. دیدگاه بین‌المللی به دو جهت متمایل شد: نخست، ظهور و شناسایی «اصل آزادی فضا» به عنوان یک قاعده بنیادین حقوقی و دوم، توجه به مقاصد «صلح‌جویانه» فعالیت‌های فضایی که این مقصود نخستین و مهم‌ترین هدف تاسیسی سازمان ملل متحد را نیز در نظر داشت. از ۱۹۶۷ تا ۱۹۷۵، اکثر دولت‌ها پس از یک دهه از اولین واقعه تاثیرگذار فضایی، با فعالیت‌های یکجانبه و رقابت دول پیشگام، و از سوی دیگر با فقدان مقررات حقوق بین‌الملل فضایی مواجه بودند. بررسی روند تاریخی معاهدات چندجانبه فضایی از ۱۹۶۷ تا ۱۹۷۶ نشان‌دهنده نگرانی دولت‌ها نسبت به حقوق رقابت و حقوق احتمالی فضایی آن‌ها است. زیرا بیشتر وقایع حقوقی و تاسیس سازمان‌های بین‌المللی فضایی در این بازه زمانی رخ داده است. از طرفی، از ۱۹۷۶ به بعد، معاهدات چندجانبه به واسطه سازمان ملل متحد به معاهدات منطقه‌ای یا دو جانبه کاهش یافت و یا به اقدامات یکجانبه از سوی دولت‌های پیشرو در قالب برنامه‌های فضایی داخلی محدود شد.

نوع، روش و سؤال تحقیق

تحقیق حاضر به منظور شناخت جایگاه و نقش بخش خصوصی در برخی برنامه‌های فضایی دولت‌ها انجام شده است. روش تحقیق توصیفی بوده و بر مبنای تحلیل برنامه‌های فضایی قرار دارد. از سوی دیگر، اسناد و مقررات فضایی داخلی نیز با توجه به موضوع مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند. جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای صورت گرفته است. پرسش اصلی این تحقیق متمرکز بر این است که آیا دولت‌ها برای پیشبرد و تسریع در توسعه جنبه‌های رقابتی فضایی، به بخش خصوصی میدان بازیگری در برنامه‌های فضایی داده‌اند؟

پیشینه و ادبیات تحقیق

کتاب و مقالات متعددی در حوزه حقوق بین‌الملل فضا منتشر شده‌اند. با این حال، در بین آثار منتشر شده به زبان فارسی، به موضوع جایگاه بخش خصوصی در برنامه‌های فضایی به‌طور اختصاصی توجه نشده است. از آنجا که ماده ۶ معاهده فضای ماورای جو، مسئولیت و تکالیفی را برای دولت متبوع در قبال بخش خصوصی و فعالان فضایی غیردولتی تصریح نموده است، محققان در مطالعات خود به‌طور گذرا به این بخش اشاره کرده‌اند. از این رو، بیشتر منابع اصلی این تحقیق از مقالات و کتاب به زبان انگلیسی استفاده شده است. تا زمان نگارش این تحقیق، پژوهش مشابهی در زمینه جایگاه بخش خصوصی در برنامه‌های فضایی به دست نیامده است. برای تنویر مطالب و معرفی نزدیکترین تحقیقات، به مقاله یونس علاقه‌بند حسینی و همکاران (۱۳۹۵) با عنوان «جایگاه و نقش سیاست‌گذاری در کاوش و بهره‌برداری از فضای ماورای جو» اشاره می‌شود. این مقاله به فرایند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری در کاوش پرداخته و به سولاتی از قبیل چگونگی سیاست‌گذاری کشورهای پیشرفته فضایی پاسخ می‌دهد و نتیجه‌گیری می‌کند که این سیاست‌ها نحوه چگونگی ارتباط بخش دولتی با بخش خصوصی را مشخص می‌کند و بهره‌برداری تجاری از فضای ماورای جو را به حداکثر می‌رساند و خطوط کلی قانون‌گذار را برای تدوین قوانین ملی فضایی معین می‌کند (علاقه‌بند حسینی و امین‌زاده، ۱۳۹۶).

آذر پارساقیش قورشاقی و همکاران (۲۰۱۶) نیز در مقاله‌ای با عنوان «بررسی حقوق ماورای جو و رویه کشورها» تحریر نموده‌اند که در آن به تقابل قوانین ملی کشورها با اصول حاکم بر استفاده صلح‌آمیز از فضا اشاره شده است. تا آن زمان ۲۲ کشور قانون فضایی ملی را تصویب و به دبیرکل سازمان ملل متحد اعلام کرده‌اند (پارساقیش قورشاقی و حسن‌نیا، ۱۳۹۴). خانم سهیلا کوشا و همکاران در مقاله «تعهدات زیست‌محیطی دولت‌ها در سفرهای گردشگری فضایی» (۱۳۹۷) ابراز داشتند که با توجه به تجاری‌سازی فعالیت‌های فضایی و حضور پررنگ‌تر اشخاص حقیقی و حقوقی، هرگونه قانون‌گذاری بعدی در امور فضایی باید در جهت حفاظت از گردشگران فضایی و محیط زیست زمین باشد (کوشا و انصاریان، ۱۳۹۹). آقای پیمان نمایان و همکاران در مقاله‌ای با موضوع «سنجش هنجارهای حقوق بین‌الملل فضایی در اجرای صلاحیت کیفری» (۱۳۹۸)، کاوش میان‌سیاره‌ای و استفاده از ایستگاه فضایی خصوصی را بررسی کرده و نتیجه گرفتند که استفاده از قاعده اصل صلاحیت سرزمینی مقرر شده در ماده ۸ معاهده فضای ماورای جو، برای حفظ توازن سیاسی مفید است (نمایان و طیبی، ۱۳۹۸).

مرتضی صادقی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای تحت عنوان «فعالیت‌های تجاری در فضای ماورای جو توسط بخش خصوصی از منظر حقوق فضا» نوشتند که ماده ۲ معاهده فضا، تصاحب ملی و نه تصاحب بخش خصوصی را ممنوع اعلام می‌کند. بهره‌برداری تجاری توسط بخش خصوصی باید تحت نظارت دولت مربوطه و وفق ماده ۶ معاهده فضا و مواد ۱۲ و ۱۴ موافقتنامه ماه صورت پذیرد (صادقی و رئیسی، ۱۳۹۷).

آقای حسن نواده توپچی در کتاب «حقوق بین‌الملل فضا» بیان می‌کند که مسئولیت ناشی از استفاده تجاری و غیرتجاری از فضا بدون تحلیل تعارض قوانین، مشکلاتی را به همراه دارد و همچنین مسئولیت ناشی از مجوزهای دولتی و نظارت مستمر نیز ابهامات و خلاءهایی را در چارچوب حقوقی نمایان می‌کند (نواده توپچی، ۱۴۰۰). آقای احمد مومنی راد در کتاب «ایران و حقوق بین‌الملل فضا» به شرکت اینمارست اشاره دارد که به یک شرکت خصوصی تبدیل شده است و یوتلست نیز به عنوان یک نهاد خصوصی خدمات ارائه می‌دهد. او تأکید می‌کند که رقابت بخش خصوصی با سازمان‌های دولتی می‌تواند مشکلاتی ایجاد کند (مومنی راد و ذبیحی شهری، ۱۴۰۱). آقای سیدهادی محمودی در کتاب «حقوق بین‌الملل فضایی» مطرح می‌کند که اکنون بیشتر خدمات فضایی توسط شرکت‌های خصوصی و نه دولت‌ها ارائه می‌شود (محمودی، ۱۳۹۷). خانم سهیلا کوشا و همکاران در کتاب «حقوق بین‌الملل حاکم بر سفرهای توریستی فضایی» به کاربرد قواعد کلی حقوق داخلی دولت‌ها در موضوعات فضایی و اجرای توافق‌نامه‌های بین‌المللی در قلمرو داخلی دولت‌ها پرداخته‌اند (کوشا و کرمی، ۱۴۰۰).

مبانی نظری

مبانی نظری این پژوهش به بررسی نقش و جایگاه اشخاص خصوصی، اعم از شخص حقیقی و یا شرکت‌های تجاری خصوصی، در برنامه‌های فضایی برخی دولت‌ها از جمله ایران می‌پردازد. برنامه‌های اجرایی به عنوان نزدیکترین سند حقوقی به منافع داخلی محسوب می‌شوند. در این مقاله ابتدا نقش اشخاص خصوصی در اسناد حقوق بین‌الملل فضا مورد توجه قرار گرفته و سپس به بررسی نقش اشخاص خصوصی در برنامه‌های فضایی آژانس فضایی اروپا و دولت‌هایی مانند جمهوری فدرال آلمان، ایالات متحده آمریکا، جمهوری خلق چین، اوکراین و جمهوری اسلامی ایران پرداخته می‌شود. اگرچه نقش بخش خصوصی در برنامه‌های فضایی چالش‌برانگیز است و ابعاد مختلفی دارد، این مقاله به انعکاس جایگاه بخش خصوصی در برنامه‌های فضایی و مقررات داخلی می‌پردازد.

نقش و جایگاه بخش خصوصی در اسناد حقوق بین‌الملل فضایی

سازمان ملل متحد در سال ۱۹۶۷ برای حفظ یک بستر مسالمت‌آمیز و دستیابی به وضعیت برد-برد بین همه کشورها در زمینه توسعه منابع در فضا، معاهده اصول حاکم بر فعالیت دولت‌ها در اکتشاف و استفاده از فضای ماورای جو، از جمله ماه و سایر اجرام آسمانی (معاهده فضای ماورای جو) را تدوین کرد. در این معاهده، اصل «عدم تخصیص» مطرح شد، مبنی بر اینکه هیچ کشوری نمی‌تواند از طریق ادعا، تملک، استفاده یا هر وسیله دیگری بر فضای ماورای جو و اجرام آسمانی آن تصرف کند (Joyner, 1986).

برای تقویت بیشتر نیروی الزام‌آور اصل «عدم تخصیص» توسط همه کشورها و محافظت از اموال مشترک بشر در برابر تجاوز، مقررات بسیاری در این معاهده وجود دارد که با اصل «عدم تخصیص» مرتبط هستند، از جمله اصل منافع مشترک، که از طریق آن کشورهایی که در فضا توسعه و اکتشاف می‌کنند، باید به‌طور جامع از منافع همه کشورهای عضو حمایت کنند. اصل آزادی اکتشاف و بهره‌برداری روشن می‌کند که همه کشورها باید بر اساس مقررات بین‌المللی به‌طور برابر و با احترام متقابل دسترسی داشته باشند. همچنین اصل همکاری بین‌المللی نیز بر کمک متقابل و همکاری مستقل همه دولت‌ها در حین اکتشاف منابع فضایی به نفع همه بشریت تأکید دارد (Dolanská & Halunko, 2019).

برخی نویسندگان معتقدند که ماهیت حقوقی و حقوق مالکیت فضای ماورای جو شباهت زیادی به دریاهای آزاد، مناطق بستر آب‌های بین‌المللی، قطب جنوب و قطب شمال دارد که متعلق و در "مالکیت و میراث مشترک بشریت" است (Kostenko, 2019). با این حال، معاهده فضای ماورای جو دلالت بر قلمرو بشریت دارد و این موافقت‌نامه ماه است که میراث مشترک بشریت را مورد توجه قرار داده است. قطب جنوب به عنوان منطقه‌ای با وضعیت خاص، ادعای تصرفات سرزمینی آن که تعلیقی است، در حکم میراث مشترک بشریت تلقی می‌شود، در حالی که قطب شمال برخلاف قطب جنوب نظام حقوقی متفاوتی دارد. بخش‌های یخی قطب شمال طبق کنوانسیون حقوق دریاهای آزاد به عنوان بخشی از دریاهای آزاد شناسایی شده و منابع بستر دریایی آن به صورت مشترک در قالب نفع مشترک جامعه جهانی تلقی می‌شود. بنابراین، از این جهت، قطب جنوب میراث مشترک بشریت تلقی نمی‌شود، حال آنکه بستر و منابع دریاهای آزاد مطابق کنوانسیون حقوق دریاهای آزاد به عنوان میراث مشترک شناخته می‌شود (Bezzubov & Borovyk, 2021).

برخی نویسندگان بیان می‌کنند که با توجه به اثرات مختلف بهره‌برداری از منابع بستر دریاهای آزاد و اقیانوس‌ها، کنوانسیون حقوق دریاهای ۱۹۸۲ مقرراتی درباره بهره‌برداری از این منابع وضع کرده است که مهم‌ترین آن، ماده ۱۳۶ است که این منابع را «میراث مشترک بشریت» می‌داند (Nehoda & Shemshuchenko, 1999). بر همین اساس، تمامی اصولی که در خصوص مفهوم میراث مشترک بشریت بیان شده، در مورد منابع معدنی بستر دریاهای عمیق در مواد مختلف کنوانسیون حقوق دریاهای ۱۹۸۲ نیز بیان شده است (Soroka, 2021).

بنابراین، به نظر می‌رسد جمع همه مصادیق در یک مفهوم میراث مشترک صحیح نیست، اگرچه برخی نویسندگان مبنای عدم تصرف و یا شرایط اختصاصی منفک هر یک را به یک مفهوم مشترک غیرقابل تصرف حمل کرده‌اند و تلاش نموده‌اند تا این مفاهیم را در قالب میراث مشترک بشریت جای دهند. زیرا الفاظ ناشی از اسناد حقوق بین‌الملل دارای تاسیس حقوقی ویژه خود هستند و جمع آن‌ها می‌تواند تعمیم نادرست را تداعی کند. از این رو، بحث را با ارجاع و بازگشت به موضوع و اصل عدم تخصیص فضای ماورای جو در این قسمت خاتمه می‌دهیم.

در طول تصویب معاهده فضای ماورای جو، ایالات متحده آمریکا و اتحاد جماهیر شوروی مواضع متضادی در مورد امکان فعالیت شرکت‌های خصوصی در فضا اتخاذ کردند. طبق معاهده، فعالیت‌های ملی در فضای ماورای جو، صرف نظر از اینکه توسط نهادهای دولتی یا غیردولتی انجام گیرد، موجب مسئولیت بین‌المللی می‌شود. به این ترتیب، معاهده فضای ماورای جو، اشخاص حقوقی (خصوصی) را موضوع حقوق بین‌الملل فضایی تلقی نمی‌کند، اما مسئولیت آن‌ها را صرفاً بر عهده دولت مربوطه می‌داند. این در حالی است که مشارکت احتمالی بخش خصوصی در فضا را نیز انکار نمی‌کند (Martin Marietta Corp. v. Intelsat, 1991).

مفهوم لغوی و حقوقی برنامه

برنامه از نظر لغوی در فرهنگ عمید به آنچه بر سر نامه یا کتاب نوشته می‌شود، عنوان، دیباچه، نوشته یا دستور چاپ شده‌ای که روش و آیین جشن یا انجمنی را شرح می‌دهد، دستور کار، پرگرام و برنامه گفته می‌شود. به عربی، برنامه گفته می‌شود (عمید، ۱۳۶۵). قانون برنامه و بودجه کشور مصوب ۱۳۵۱، در فصل اول خود نسبت به تعریف اصطلاح برنامه درازمدت، پنج ساله و برنامه سالانه اقدام نموده است. این قانون برنامه درازمدت را به عنوان برنامه‌ای که توسعه اقتصادی و اجتماعی برای یک دوره ده ساله یا طولانی‌تر را پیش‌بینی می‌کند، تعریف کرده است. همچنین برنامه عمرانی پنج ساله را به عنوان برنامه‌ای جامع برای مدت پنج سال معرفی می‌کند که هدف‌ها و سیاست‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی را طی یک دوره مشخص تعیین می‌کند. این قانون، برنامه سالانه را نیز برنامه عملیاتی اجرایی دولت تعریف کرده است که در قالب هدف‌ها و سیاست‌های مندرج در برنامه پنج ساله، هدف‌های مشخص عملیاتی اجرایی سالانه هر دستگاه اجرایی را تعیین می‌کند. اگرچه این قانون به طور مستقیم برنامه را تعریف نکرده است، با توجه به مصادیق تعیین شده، می‌توان این‌گونه تفسیر کرد که برنامه هدفی متعالی و بلند در راستای توسعه بوده و مسیری برای رسیدن به مقصود است. مرکز ثقل این تحقیق، نقش و جایگاه اشخاص خصوصی در برنامه‌های فضایی برخی دولت‌ها از جمله جمهوری فدرال آلمان، ایالات متحده، جمهوری خلق چین، اوکراین و آژانس فضایی اروپا و ایران است.

اهمیت بخش خصوصی در برنامه فضایی آژانس فضایی اروپا

پس از تصویب کنوانسیون ۱۹۷۵ برای تأسیس آژانس فضایی اروپا (ESA)، روابط و فعالیت‌ها در فضای ماورای جو تغییر کرد. این تحول نه تنها به دلیل توسعه فناوری‌های جدید فضایی، بلکه عمدتاً به دلیل دسترسی شرکت‌های خصوصی به فضا حادث شد؛ زیرا عصر انحصار دولتی در اکتشاف و استفاده از فضا منقضی شده بود (Dolanská & Halunko, 2019). آژانس فضایی اروپا یک سازمان بین‌المللی است که از ۲۲ کشور عضو تشکیل شده است و تعداد آن‌ها مداوم در حال افزایش است. از زمان امضای قرارداد، هیچ کشوری از ESA خارج نشده است. کشورهای عضو که تامین‌کننده منابع مالی و فکری برای برنامه‌ریزی مشترک و اجرای فعالیت‌های فضایی هستند، عبارتند از: اتریش، بلژیک، جمهوری چک، دانمارک، استونی، فنلاند، فرانسه، آلمان، یونان، مجارستان، ایرلند، ایتالیا، لوکزامبورگ، هلند، نورث، لهستان، پرتغال، رومانی، اسپانیا، سوئد، سوئیس و بریتانیا. اسلونی نیز به عنوان عضو جدید به این فهرست اضافه شده است. کانادا نیز در برخی از پروژه‌ها در قالب یک قرارداد همکاری مشارکت می‌نماید. بلغارستان، کرواسی، قبرس، مالت، لتونی، لیتوانی و اسلواکی هم قراردادهای همکاری با ESA دارند (Kostenko, 2019).

برخی حقوق‌دانان معتقدند که به منظور بالا بردن کارایی ESA، ارتقاء حقوق شرکت‌های فضایی خصوصی کشورهای عضو ضروری است. برای این منظور، کشورهای عضو باید قوانینی را وضع کنند که به شرکت‌های خصوصی اجازه دهند فناوری فضایی را راه‌اندازی کنند و به سودآوری برسند. در این خصوص، توسعه اصول و ابزارهای حقوق بین‌الملل خصوصی ضروری است. نویسندگان در خصوص برنامه‌ریزی مدیریت عمومی اجرای پروژه‌های فضایی توسط کشورهای عضو ESA را بر اساس همکاری منطقی می‌دانند؛ با این حال، باید توجه داشت که مستثنی شدن شرکت‌های خصوصی که بیشتر سفارشات فضایی را اجرا می‌کنند، بر رقابت‌پذیری آژانس تأثیر منفی می‌گذارد. برای مثال، ناسا به طور گسترده از شرکت‌های خصوصی مانند SpaceX برای اجرای برنامه‌های خود استفاده می‌نماید. بنابراین، مدیریت امور دولتی اجرای سیاست صنعتی و سازماندهی همکاری با ESA بین کشورهای عضو اهمیت دارد. با این حال، باید توجه داشت که شرکت‌های فضایی خصوصی کشورهای عضو و سازمان‌های دولتی که در حال فعالیت در فضای ماورای جو هستند، مستقیماً از این فرآیند مستثنی هستند. این روش منجر به نارسایی‌های مکرر در پروژه‌های فضایی و استفاده ناکارآمد از بودجه ESA شده، به نحوی که در مقایسه با ناسا، برخی از امور عقب مانده است، زیرا ناسا به طور گسترده از شرکت‌های خصوصی برای اجرای برنامه‌های خود استفاده می‌کند (Dolanská & Halunko, 2018).

از طرفی، همانطور که یکجانبه‌گرایی در حوزه فضا می‌تواند موجب کاهش سرعت توسعه و رقابت به دلیل عدم تکافوی منابع مالی و تکنولوژیکی مناسب باشد، اتخاذ سیاست چندجانبه‌گرایی نیز با توجه به وجود قواعد حاکم بر عرف تجاری رفتار ملت‌های کامله‌الوداد (Most-Favored-nation; MFN) مستلزم تمهیدات و گستردگی دامنه توجهات عملی است. ضمن اینکه یکسان‌سازی تعاملات از طریق بازیگران متعدد در چندجانبه‌گرایی، خود می‌تواند یکی از عوامل کندی در حصول توافقات و در نتیجه تأخیر در عملیات و اجرایی شدن برنامه‌های فضایی شود. با این حال، چندجانبه‌گرایی موجب توزیع هزینه‌های سرمایه‌گذاری و تسهیل تامین منابع انسانی متخصص و دیگر تدارکات مورد نیاز می‌شود که جنبه مثبتی در مقابل یکجانبه‌گرایی محسوب می‌گردد. چندجانبه‌گرایی در حوزه محدودتر و از نظر اصطلاحی "منطقه‌گرایی" می‌تواند برخی موانع کندی در حصول توافقات چندجانبه‌گرایانه بین‌المللی را ساده‌تر نماید، اگرچه منطقه‌گرایی بر اساس قواعد حقوقی نوعی "ترجیح بلامرجح" را نسبت به چندجانبه‌گرایی بین‌المللی در مفهوم عمومی و جهانی تداعی می‌نماید. با این وجود، این روش می‌تواند به عنوان یک راهبرد کارا تر در حوزه فعالیت فضایی محسوب شود.

جایگاه بخش خصوصی در برنامه فضایی جمهوری فدرال آلمان

در نوامبر ۲۰۱۰، دولت فدرال آلمان استراتژی فضایی خود را که مبنای برنامه فضایی ملی است، تصویب نمود. این برنامه شامل یک مدیریت عمومی جامع استفاده از فضا توسط اشخاص فعال در برنامه فضایی آلمان و متحدان آن، در درجه اول ESA و کشورهای عضو آن، می‌باشد. چنین همکاری‌هایی در مسیر جهانی شدن بسیار مهم هستند. به لطف توسعه مشترک فناوری‌های فضایی در زمینه‌های ناوبری حمل‌ونقل زمینی، دریایی و هوایی، ارتباطات مدرن در سطح جهانی جانمایی شده است. مبنای اصلی و نخست این استراتژی "دانش" است که به بررسی و پژوهش در مورد کمبود منابع طبیعی کشورها پرداخته، اساس نوآوری فناورانه، ظرفیت‌سازی اقتصادی دولت بوده و منبع تامین امنیت

اجتماعی شهروندان نیز تلقی می‌شود. از این رو، اکتشاف و استفاده از فضای ماورای جو عاملی است که به تولید دانش جدید کمک می‌کند (Rösler, 2012).

این برنامه فضایی بر هشت حوزه متمرکز است. به عنوان نمونه، اولین حوزه از حوزه‌های هشت‌گانه در زمینه رصد سیاره ما با کمک ماهواره‌هایی است که در مدارهای مختلف نزدیک به زمین قرار دارند. دانشمندان آلمانی با موفقیت از داده‌های اطلاعاتی ماهواره‌های سنچس از دور استفاده می‌کنند. این امر امکان تشخیص تغییرات در سطح زمین، اقیانوس‌ها و جو، توسعه اقدامات برای حفاظت از محیط زیست و ایجاد نقشه‌ها و مدل‌های دقیق آب‌وهوا و دینامیک محیطی را فراهم می‌کند. ماهواره‌های رصد زمین، نسبت به ثبت سریع تغییر و تحولات پدیده‌های خطرناک طبیعی و مصنوعی از جمله زلزله، سیل، آتش‌سوزی، نشت نفت و غیره را فراهم می‌کنند. با استفاده از این اطلاعات، زمان حوادث طبیعی قابل تشخیص بوده و امکان خدمات امداد و نجات تسهیل می‌گردد. سنچس از راه دور زمین از طریق ماهواره‌ها امکان بررسی نقشه‌های دیجیتالی دقیقی از سطح زمین را فراهم می‌نماید و همچنین پیش‌بینی آب‌وهوای روزانه، ناوبری حمل‌ونقل هوایی، دریایی، جاده‌ای و ریلی را ارائه می‌دهد. رصد ماهواره‌ای زمین همچنین مشاهداتی از لایه اوزون و پدیده‌هایی را فراهم می‌کند که به کسب اطلاع از وضعیت گرمایش زمین کمک می‌نماید. ضمن اینکه اطلاعات لازم را در اختیار سازمان‌های دولتی آلمان قرار می‌دهد و سیستم برنامه‌ریزی پوشش کیفیت ارتباطات سیار را نیز اندازه‌گیری می‌کند (Orlovska & Solodova, 2019).

نگرشی به جایگاه بخش خصوصی در برنامه فضایی ایالات متحده آمریکا

قانون ارتباطات ماهواره‌ای در سال ۱۹۶۲، اولین بار در رویه قانون‌گذاری ایالات متحده، به جهت فعالیت‌های فضایی توسط شرکت‌های خصوصی و اشخاص حقیقی تنظیم شد. علاوه بر این، اولین قانونی بود که در این خصوص تکلیف نظارتی دولت را در یک چارچوب مشخص کرد. این فعالیت‌ها، آغازی بر شکل‌گیری مفاد و اصول روابط بازار در استفاده تجاری از فناوری فضایی بود که در بخش «اعلامیه سیاست و هدف»، مشخص شد که در آن ایالات متحده یک ارتباطات تجاری جهانی را در قالب یک سیستم ماهواره‌ای ایجاد می‌کند. در این قانون مقرر شد که «به منظور تسهیل توسعه، به دو طریق اقدام شود: یکی ورود شرکت‌های خصوصی و دیگری در قالب مشارکت ایالات متحده با بخش خصوصی، مشروط به رعایت مناسب مقررات دولتی که در بستر فعالیت جهانی قابلیت اقدام داشته باشد». در سال ۱۹۶۶، قانون ارتباطات ایالات متحده برای گسترش صنعت ارتباطات ماهواره‌ای، شرایطی برای اعطای مجوز فعالیت و الزاماتی برای دارنده مجوز قانون ارتباطات ۱۹۳۴ تعیین و به‌روزرسانی کرد. قانون سیاست ملی علم و فناوری، سازمان و اولویت‌های ایالات متحده در سال ۱۹۷۶، اهدافی همچون پیشرفت در اکتشاف و استفاده صلح‌آمیز از فضای ماورای جو را شامل می‌شود که سیستمی از رویه‌ها را برای اطمینان از حصول این اولویت‌ها ایجاد نمود. در سال ۱۹۷۸، قانون ارتباطات ماهواره‌ای ایالات متحده به جهت تعیین حدود فعالیت بخش خصوصی اصلاح شد. متعاقب این اصلاحات، ایالات متحده شرکت COMSAT را به عنوان نماینده خود در سازمان ماهواره‌های دریایی (اینمارست) تعیین نمود. در سال ۱۹۸۱، قانون جرایم و آیین دادرسی کیفری ایالات متحده اصلاح و مدت آن تمدید شد. در این قانون، هر وسیله نقلیه‌ای که برای پرواز در فضا استفاده یا طراحی می‌شود، نیازمند رجیستری در ایالات متحده و مشمول کنوانسیون ۱۹۷۵ ثبت (پرتاب‌ها) می‌گردد. این قانون برای اولین بار وضع شد و در اجرای مقررات داخلی فعالیت‌های فضایی، صلاحیت کیفری ویژه در ایالت متحده تعیین گردید و مقرراتی برای

فعالیت‌های غیرقانونی روی یک وسیله نقلیه فضایی در حین پرواز تعیین نمود. در سال ۱۹۸۴، اصلاحات و اضافاتی توسط مرکز تحقیقات هوانوردی و فضایی ایالات متحده تنظیم و محدودیت‌هایی را از این قانون حذف کرد. در واقع، این اصلاحات یک رژیم حقوقی در ایالات متحده با حداکثر مطلوبیت تجاری‌سازی فعالیت‌های فضایی را ایجاد نمود. هدف اصلی قانون پرتاب فضایی تجاری ایالات متحده، مصوب ۱۹۸۴، تشویق مشارکت بخش خصوصی در پرتاب‌های فضایی تجاری است (Bezzubov & Borovyk, 2021).

از طرفی با توجه به اینکه در ۲۵ نوامبر ۲۰۱۵، رئیس‌جمهور (اسبق) ایالات متحده، باراک اوباما، قانون رقابت پرتاب فضای تجاری ایالات متحده را تصویب کرد، طبق فصل چهارم قانون «اکتشاف و استفاده از منابع فضای ماورای جو»، شهروندان ایالات متحده از حقوق بهره‌برداری برای فضای ماورای جو و سیارک‌های نزدیک به زمین برخوردار شدند. ظاهراً این قانون اصل «عدم تخصیص» که در حقوق بین‌الملل سنتی در مورد فضای ماورای جو پذیرفته شده است را نقض می‌کند و به احتمال زیاد سهم بازار فضای ماورای جو و منافع مورد انتظار سایر کشورها را کاهش می‌دهد، به‌ویژه به کشورهای در حال توسعه آسیب می‌زند (Bennett, 2018).

دکترین فضایی ایالات متحده با مقررات جدیدی نیز مواجه شده است که آثار آن به ویژه در برنامه‌های فضایی ایالات متحده ملاحظه می‌گردد. در تاریخ ۲۰ دسامبر ۲۰۱۹، دونالد ترامپ در مقام رئیس‌جمهور، "مجوز اجرایی شدن قانون دفاع ملی را برای سال مالی ۲۰۲۰ امضا کرد، که بر اساس آن نیروی فضایی ایالات متحده به طور رسمی هزینه‌های راه‌اندازی برنامه Artemis را تنظیم و تصویب نمود. مدیریت این برنامه زیر نظر وزارت بازرگانی ایالات متحده برای ایجاد و تجاری‌سازی فضا برای یک محیط پرازدحام تجاری (اجرام مدار زمین و همچنین زباله‌های مداری) طراحی شده است. چنین روشی به این معناست که دولت آمریکا قصد دارد در اکتشاف فضا پیشرو باشد، اما با کمترین تحمیل هزینه به بودجه دولتی که از طریق مشارکت بخش عمومی و خصوصی انجام می‌پذیرد. دکنترین جدید ایالات متحده در مورد برنامه‌های فضایی بر مشارکت بخش عمومی و خصوصی تأکید دارد (Soroka, 2021). اگر چه موضوع این مقاله بر کلیات برنامه‌های فضایی و نه مصادیق قرار دارد، اما به جهت تنویر موضوع، برنامه آرتمیس که دلالت بر مشارکت بخش خصوصی دارد، به اختصار تشریح می‌گردد. آرتمیس پروژه بزرگی است که ناسا سازمان ملی هوانوردی آمریکا تعریف نموده است. هدف و شعار اصلی آن بازگرداندن انسان به ماه و از آن مهم‌تر حضور دائمی در آن است. اگرچه گام نخست آن برای مریخ تعریف شده بود، اما به صورت کلی ناسا برنامه جامعی برای همکاری گسترده، از یک سو با کشورها که ابتدا با هشت کشور توافق‌نامه تنظیم شد و تا آگوست ۲۰۲۳ به ۲۸ کشور گسترش یافت. این توافق‌نامه به اصولی همچون استفاده صلح‌آمیز از فضا، شفافیت و جلوگیری از تداخل فعالیت‌ها در فضا توجه دارد. از سوی دیگر، آرتمیس پروژه‌ای است که در آن همکاری با شرکت‌های خصوصی و سازمان‌های فضایی کشورهای دیگر هم وجود دارد. بر اساس اطلاعات موجود در سایت ناسا، برخی از این شرکت‌ها و نقش مشارکتی آن‌ها در پروژه عبارتند از: شرکت Lockheed Martin که مسئول طراحی و ساخت کپسول حمل فضانوردان به نام «اوریون» است. شرکت Boeing نیز مسئولیت ساخت قسمت‌هایی از سامانه پرتاب فضایی را بر عهده دارد. شرکت SpaceX نیز مسئول سامانه فرود انسان است که فضانوردان را از مدار ماه به سطح ماه منتقل می‌نماید. شرکت Blue Origin نیز با همکاری شرکت‌های جوینت شده مانند Lockheed Martin و Northrop Grumman در خصوص سامانه فرود و تجهیزات فضایی پروژه فعال است. شرکت Northrop Grumman که مسئولیت ساخت تجهیزات مهم لجستیکی و پشتیبانی را بر عهده دارد. شرکت‌های

Intuitive Machines و **Astrobotic Technology** نیز مسئولیت توسعه سیستم‌های رباتیک و ارسال محموله‌های مختلف را دارند. از سوی دیگر، برای نمونه می‌توان به شرکت **SpaceX** اشاره نمود که در زمینه منظومه‌های ماهواره‌ای تحت مجوز و نظارت و قرارداد با دولت متبوع خود ایالات متحده آمریکا، به واسطه سازمان هوانوردی فدرال (FAA) و کمیسیون ارتباطات فدرال (FCC) و اداره ملی هوانوردی و فضایی آمریکا (NASA) فعالیت می‌کند. شرکت‌هایی مانند **SpaceX** علاوه بر تکالیف و نظارت‌های داخلی کشور متبوع خود، موظف به پایبندی به مقررات بین‌المللی نیز می‌باشند. شرکت **SpaceX** از طریق برنامه استارلینک خود با چالش‌های حقوقی و محیط زیستی متعددی مواجه است، از جمله برخورد این منظومه ماهواره‌ای با ماهواره‌های ثالث و ایجاد زباله‌های فضایی که در حال حاضر به دلیل نبود مقررات بین‌المللی جامع و عدم قانون‌گذاری ملی و داخلی بسیاری از کشورها، چالش‌های بالقوه‌ای می‌تواند از نظر حقوقی در آینده نزدیک ایجاد نماید که از چارچوب این مقاله خارج است و نیازمند تحقیق و بررسی حقوق دانان است.

جایگاه بخش خصوصی در برنامه فضایی جمهوری خلق چین

دانشمندان چینی در اوایل قرن دهم پیشگام ساخت و پرتاب موشک‌های ابتدایی بودند. اگرچه چین اولین موشک به معنای مدرن را در سال ۱۹۷۰ پرتاب نمود و اولین شهروند چین در سال ۲۰۰۳ به فضا فرستاده شد، اما چین در یک دهه اخیر، توسعه پویا و موفقیت‌آمیزی هم در علم و هم در فعالیت‌های فضایی داشته است (Campbell, 2019). در سال ۲۰۱۷، دکترین فضایی چین ایجاد جامعه بشری با سرنوشت مشترک را برای دوره‌ای جدید به صورت آزاد و فراگیر مطرح نمود که مبتنی بر صلح پایدار و امنیت مشترک جهانی است. این دکترین فرصت خوبی برای بهبود اصل «عدم تخصیص» ارائه می‌دهد و فرصتی برای همه کشورها ایجاد می‌کند تا محدوده قابل اجرای اصل «عدم تخصیص» فضا را روشن نمایند. علاوه بر این، چین یک مؤسسه بین‌المللی ویژه مدیریت منابع فضای ماورای جو تأسیس نمود تا مکانیزم توسعه بین‌المللی منابع فضای ماورای جو را ایجاد نماید. در نوزدهمین کنگره ملی حزب کمونیست چین در اکتبر ۲۰۱۷، طرحی راهبردی برای حاکمیت قانون در دوره جدید سوسیالیسم چینی ارائه شد که در آن بر استفاده مسالمت‌آمیز از فضای ماورای جو به عنوان سیاست ثابت جمهوری خلق چین اشاره شده و همچنین برای اصلاح و تصویب یک قانون فضایی به عنوان یک نیاز فوری بر مبنای موارد هشت‌گانه‌ای تأکید شد که شامل تبدیل چین به مهمترین عامل قانونی در تنظیم و توسعه فعالیت‌های فضایی، انطباق با هنجارهای مقررات بین‌المللی فضا، و استانداردسازی کلیه جنبه‌های فعالیت‌های هوافضا می‌باشد (Xi, 2017).

شی جین پینگ، رئیس‌جمهور چین، اعلام نمود که کنگره خلق چین تأکید دارد که استفاده صلح‌آمیز از فضای ماورای جو یک سیاست ملی ثابت جمهوری خلق چین است. لذا، نیاز فوری به اصلاح و تصویب لایحه قانون فضایی وجود دارد و عوامل قانونی و سازمانی فعالیت‌های فضایی چین نیز باید تابع استراتژی کلی توسعه ملی بر اساس اصول و قواعد قانونی با مشخصه‌های چینی باشد. ماهیت حاکمیت قانون در چین ارتباط نزدیکی با عواملی سه‌گانه دارد: دولت قانون، حکومت قانون و حقوق حاکمیت جامعه (Xi, 2017). از طرفی، چین قصد دارد تا سال ۲۰۴۹ به یک کشور ثروتمند و قدرتمند تبدیل شود، کشوری پیشرو و توانمند فضایی که بر هوش مصنوعی (AI) تسلط داشته و از طریق فناوری‌های نوآورانه به‌طور گسترده توسعه یابد. شی جین پینگ تأکید دارد که برنامه فضایی چین باید نقش تعیین‌کننده‌ای در دستیابی به این اهداف داشته باشد. برنامه فضایی چین به دنبال کسب ثروت بلندمدت برای ملت چین است. بودجه برنامه فضایی چین ۳۵۰ میلیارد

دلار است و تخمین زده می‌شود که تا سال ۲۰۴۰ به ۲.۷ تریلیون دلار خواهد رسید. نظریه‌ای از سوی شرکت‌های فضایی چینی به نقل از دانشمندان چینی مطرح شده است که با استفاده از منابع معدنی از سیارکی به نام پلاتینی UW158 که در ژوئیه ۲۰۱۵ در فاصله ۱.۵ میلیون مایلی از زمین عبور کرد، قادر به سودآوری حدود ۵ تریلیون دلار خواهند بود (Goswami, 2019).

دانشمند چینی Xiaodan Wu توضیح می‌دهد که مقررات فضایی چین توسط هنجارها و اصول کلی معاهدات بین‌المللی فضایی و مقررات اجرایی بین‌المللی فضایی تنظیم می‌شود (Wu, 2018). در چین، اکتشاف و استفاده از فضای ماورای جو مطابق با (قانون برنامه) به اصطلاح کاغذهای سفید فضای ماورای جو انجام می‌شود که به‌طور منظم (هر پنج سال یکبار در سال‌های ۲۰۰۰، ۲۰۰۶، ۲۰۱۱ و ۲۰۱۶) توسط شورای دولت چین تصویب شده است (Wu, 2018). سلسله مراتب قوانین چین تقریباً مانند کشورهای غربی تعریف شده است. در رأس این سلسله مراتب هنجارهای حقوقی، قانون اساسی و پس از آن قوانین عادی چین و در مرحله سوم، مقررات اداری و حقوقی شورای دولتی قرار دارند. پایین‌ترین سطح قوانین چین، مقررات وزارتخانه‌ها و مقامات محلی تابعه است. معاهدات بین‌المللی نیز توسط مجلس ملی چین تصویب می‌شود. با این تفصیل، چین یک کشور منحصر به فرد فضایی است و پیشرفت چشمگیری در اکتشاف و استفاده از فضا دارد، اما قانون فضایی ملی ندارد. با این حال، فقدان قانون رسمی فضایی ملی به این معنا نیست که مقررات قانونی در این زمینه در چین وجود ندارد. این محقق نتیجه‌گیری می‌نماید که واضح است بدون تنظیم قواعد مهم زندگی اجتماعی با کمک هنجارهای حقوقی به تنهایی نمی‌توان در هیچ زمینه‌ای به موفقیت دست یافت (Wu, 2018).

در برنامه فضایی ۵ ساله ۲۰۱۶ منتشر شده چین، اشاره مستقیمی به همکاری و فعالیت اشخاص خصوصی نشده است؛ از طرفی، مطابق بند ۳ اصول این برنامه، تأکید شده که صنعت فضایی چین تابع استراتژی توسعه کلی ملی آن دولت است. در همین بخش برنامه فضایی، توسعه نوآورانه و اصلاحات نهادی که بانی تحریک خلاقیت می‌گردد، در جهت ارتقای توسعه سریع صنعت فضایی مورد توجه قرار گرفته است. همچنین، تشویق و راهنمایی نیروهای اجتماعی در زمینه توسعه مشارکت منظم نیز تأکید شده است. در بخش دوم برنامه و قسمت مربوط به فعالیت‌های تجاری بین‌المللی، تشویق و حمایت از شرکت‌های چینی مد نظر قرار گرفته است. اگرچه دولت در حوزه صنایع فضایی از طریق شرکت‌های دولتی اعمال تصدی می‌نماید و در این برنامه فضایی مستقیماً به بخش خصوصی اشاره نشده است، اما از جمع عباراتی مانند تشویق نیروهای اجتماعی و توسعه مشارکت منظم آنها از یک سو و از سوی دیگر، فعالیت تجاری بین شرکت‌های چینی، می‌توان این فرضیه را در نظر داشت که اگرچه در حال حاضر فعالیت بخش خصوصی در مفهوم غربی آن در چین متصور نیست، اما به نظر می‌رسد، عبارت اصلاحات نهادی می‌تواند زمینه توجه به بخش خصوصی را تداعی نماید (White Paper, 2016). احتمال دارد که در آینده، همان‌طور که در صنعت خودروسازی شرکت‌های خصوصی چین قابلیت‌های رقابتی خود را در عرصه تجارت بین‌الملل نشان داده‌اند، در حوزه صنایع فضایی نیز نقش‌آفرینی مشابهی داشته باشند. در هر حال، فعالیت چندلایه چین هم به لحاظ همکاری بین‌المللی با دولت‌ها در قالب دوجانبه و هم در قالب چندجانبه، و همچنین در فعالیت‌های سازماندهی شده توسط کمیته سازمان ملل متحد در مورد استفاده صلح‌آمیز از فضا و همکاری با سازمان همکاری فضایی آسیا و اقیانوسیه، نشان از اهمیت این موضوع برای چین دارد.

نگاهی به برنامه فضایی اوکراین و نقش بخش خصوصی در آن

دولت اوکراین لایحه انحصارزدایی از اکتشافات فضایی و مشارکت شرکت‌های خصوصی در فعالیت‌های فضایی را از تاریخ ۲۹ ژانویه ۲۰۲۰ جهت تصویب پیشنهاد نمود. هدف این لایحه تضمین توسعه، افزایش جذابیت سرمایه‌گذاری، و همچنین ایجاد یک محیط رقابتی برای توسعه صنعت فضایی در اوکراین، همراه با مشارکت بخش عمومی با شرکت‌های خصوصی مطرح شد. در ارتباط با مفاد لایحه، نویسندگان پیشنهاداتی ارائه کردند مبنی بر اینکه به جای اصلاح برخی از ضوابط هنجاری اوکراین، پیش‌نویس قانون فضایی اوکراین "در مورد فعالیت‌های بخش خصوصی" تدوین شود. لذا "فعالیت‌های فضایی" باید استانداردهای بین‌المللی فعالیت‌های فضایی و ویژگی‌های قوانین ملی اوکراین را دارا باشد و به‌طور خاص در مواردی نظیر تدوین اصول مدرن فعالیت فضایی خصوصی در اوکراین، تعیین الزامات فعالیت فضایی اشخاص خصوصی و تدوین روش‌های کنترل بخش دولتی و عمومی بر فعالیت آنها، تعیین حدود دامنه فعالیت‌های فضایی که شرکت‌های خصوصی می‌توانند در آن مشارکت داشته باشند، تنظیم فهرست اشیاء فضایی که اشخاص در فعالیت فضایی خصوصی حق استفاده از آنها را دارند، و روش حل و فصل روابط مالکیت معنوی در این زمینه فضایی، اصلاح شود (Yeshchuk & Novikova, 2019).

بررسی نقش و جایگاه بخش خصوصی در برنامه فضایی ایران

اگرچه ایران در حال حاضر فاقد قانون فضایی است، اما از جمله نخستین کشورهایی بوده که عملاً وارد اجتماع فعالین اسناد حقوقی فضایی شده است. در نظام داخلی و حقوقی خود، مقرراتی را تنظیم نموده که برخی از این مقررات ناشی از اختیارات تفویضی قانون‌گذار بوده و به نحوی در حکم قانون تلقی می‌شوند. تمرکز این تحقیق بر نقش اشخاص خصوصی در برنامه‌های فضایی است و به بررسی موارد تصریحی مرتبط با تحقیق پرداخته شده است. از جمله این موارد، بند «ث» ماده ۳ اساسنامه سازمان فضایی ایران است که به تبعیت از اصل ۴۴ قانون اساسی، بخش خصوصی را در مقام سوم، یعنی پس از بخش دولتی و تعاونی، مورد توجه قرار داده است. سازمان فضایی ایران وظیفه و اختیار دارد تا در برنامه‌ریزی برای هدایت و گسترش استفاده صلح‌آمیز از فضای ماورای جو و فناوری فضایی، تقویت شبکه‌های ارتباطی ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی توسط بخش خصوصی اقدام نماید و در چارچوب سیاست‌های مصوب شورای عالی فضایی بر عملکرد بخش خصوصی، مشابه بخش دولتی و تعاونی، نظارت کند.

مطابق بند «خ» ماده ۳ اساسنامه سال ۱۳۸۴ سازمان فضایی ایران، این سازمان اختیار همکاری با مراجع ذی‌صلاح برای تعیین صلاحیت پیمانکاران و مشاوران غیردولتی را برای امور اجرایی و تحقیقاتی فضایی در بخش‌های مختلف کشور دارد. با این حال، نمی‌توان به‌طور قطع گفت که منظور دقیق از پیمانکاران و مشاوران غیردولتی، همان بخش خصوصی است، زیرا موسسات عمومی غیردولتی و دیگر شخصیت‌های حقوقی غیردولتی نیز می‌توانند در این دسته قرار گیرند. با این وجود، از مفهوم مخالف واژه غیردولتی و با توجه به ترتیبات متأثر از قانون اساسی، می‌توان بخش خصوصی را نیز در این تعریف گنجانند و بر اساس اولویت‌های نظام اقتصادی کشور، آن را در نظر گرفت.

اساسنامه پیشنهادی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی در ۲۵ بهمن ۱۳۸۳ به تصویب هیات دولت رسید. در این خصوص، شورای عالی فضایی، به موجب تبصره ۱ ماده ۸ قانون وظایف و اختیارات وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، در بند «ج» ماده ۲ خود تصریح نمود که وظیفه و اختیار هدایت و حمایت از فعالیت‌های بخش خصوصی و تعاونی در امر استفاده بهینه از فضا بر عهده دارد. در این تصریح، بخش خصوصی

مقدم بر بخش تعاونی به لحاظ نگارشی تعیین شده است. این ترتیب، به‌طور ضمنی نشان‌دهنده اهمیت نقش‌آفرینی بخش خصوصی در حوزه‌های علمی و تخصصی است.

در هشتم تیر ماه ۱۳۸۴، شورای نگهبان اساسنامه سازمان فضایی ایران را تایید کرد. در بند «ت» ماده ۳ این اساسنامه، به برنامه‌ریزی برای هدایت و گسترش استفاده صلح‌آمیز از فضای مابرای جو و فناوری فضایی، تقویت شبکه‌های ارتباطی ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی توسط بخش‌های دولتی، تعاونی، خصوصی و نظارت بر اجرای آن‌ها در چارچوب سیاست‌های مصوب شورای عالی فضایی اشاره شده است. این اساسنامه به یکی از اصول مهم و اساسی معاهده فضای مابرای جو، یعنی استفاده صلح‌آمیز از فضای مابرای جو، توجه و تاکید دارد.

سند جامع توسعه هوافضای کشور، که در جلسه ۷۲۸ شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۱۹ دی ۱۳۹۱ تصویب شد، توجه ویژه‌ای به رشد ماهواره‌های مخابراتی تا سال ۲۰۲۰ در بازار مشاهده زمین داشته است. این سند، در بند ۷ فصل اول، به منابع فضایی، اجرام آسمانی و مدارها به عنوان سرمایه مشترک بشری توجه دارد و بهره‌برداری از آن‌ها را تحت یک نظام حقوقی عادلانه شناسایی می‌کند. همچنین، در بند ۴ فصل ۴ سیاست‌های کلان این سند، ایجاد فرصت عادلانه برای مشارکت افراد، شرکت‌ها و نهادها در توسعه بخش‌هایی از فعالیت فضایی مورد تاکید قرار گرفته است.

در بند ۸ فصل ۴ این سند، به ایجاد مشارکت حداکثری نیز تاکید شده است و دامنه آن به تمام فعالین و نهادهای موثر توسعه داده شده است. به‌طور مثال، مشارکت دانشگاه‌های فنی و مهندسی در کشور در زمینه ماهواره‌های زمین‌پایش به موفقیت‌هایی در ساخت و تولید دست یافته‌اند. همچنین، در بند ۲ از ۵-۱) فصل ۵ این سند، به سیاست حمایت از خصوصی‌سازی و فراهم نمودن بستر لازم برای ایجاد صنایع دانش‌بنیان در حوزه فضایی به عنوان عنصر راهبردی و چشم‌انداز توجه شده است. تسهیل فضای کسب‌وکار و ارائه مشوق‌های لازم برای حضور حداکثری بخش خصوصی نیز در بند ۵-۲) فصل ۵ مورد تاکید قرار گرفته است.

به‌طور کلی، توجه به بخش خصوصی به عنوان عنصر شتاب‌دهنده برنامه‌های فضایی برای دولت بسیار اهمیت دارد. این موضوع در تدوین ضوابط، دستورالعمل‌ها و لوایح نیز مشهود است. در بند ۴ از ۵-۲) این سند، به توسعه و تکمیل زنجیره تامین قطعات، تعمیرات، نگهداری، عملیات و ارتقاء با اتکا به بخش خصوصی اشاره شده است.

نتیجه‌گیری

در این تحقیق، تلاش شد تا با بررسی مقررات برخی کشورها (آلمان، اوکراین، ایالات متحده، جمهوری خلق چین و ایران)، جایگاه بازیگران خصوصی و غیردولتی در برنامه‌های فضایی آن‌ها بررسی شود. میدان نقش‌آفرینی بخش خصوصی به عنوان اتباع دولت تابع حقوق بین‌الملل فضا و تحت نظارت دولت عضو قرار دارد. به‌عبارتی، دولت‌های عضو به جهت اقدامات فضایی اشخاص خصوصی تابع خود، مسئولیت حقوقی بین‌المللی در برابر ثالث دارند. برنامه‌های فضایی دولت‌ها، میزان توجه به و انتظار از بخش خصوصی را از لحاظ تامین سرمایه و مشارکت در اجرای برنامه‌های فضایی نشان می‌دهد.

تمایل به همکاری با بخش خصوصی یکی از عوامل انگیزه‌دهنده به دولت‌های پیشرو برای جلوگیری از عقب‌ماندگی در رقابت‌های فضایی بین‌دولتی است. هر دولتی بر اساس مدل و نظام اقتصادی خود، برای جلوگیری از عقب‌ماندگی از جریان توسعه و رقابت بین‌المللی فضایی،

می‌تواند از پتانسیل بخش خصوصی خود بهره‌مند شود. برخی دولت‌ها با ایجاد شرکت‌های دولتی که ساختاری کوچک‌تر از تشکیلات ستادی اداری دولتی دارند، فعالیت‌های فضایی خود را توسعه می‌دهند. برون‌سپاری بخشی از پروژه‌های فضایی به شرکت‌های خصوصی تجاری و حتی غیربومی نیز از دیگر روش‌های همکاری فضایی دولت‌ها محسوب می‌شود.

بررسی برنامه‌های فضایی دیگر دولت‌ها و استفاده از تجربیات آن‌ها، امکان به‌کارگیری نتایج حاصل در مقرره‌نویسی و حقوق نرم داخلی را فراهم می‌کند. هر دولتی به صورت منطقی نیازمند دارا بودن قوانین و مقررات متناسب با توسعه خود است. لذا بررسی برنامه‌ها امکان مدیریت بهتر دامنه منافع شرکت‌های خصوصی تجاری را در قالب قراردادهای همکاری با طرف دولتی میسر ساخته و زمینه شخصی‌سازی و متناسب‌سازی برنامه را نیز فراهم می‌کند. معمولاً مقررات نسبت به صنعت و یا وقایع فنی آن عقب‌تر است. با این حال، تصویب قوانین فضایی در ایران می‌تواند موجب توسعه متوازن صنعت و مقررات موضوعه شود.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

فهرست منابع

اسماعیلی، محسن و رحیمی، سیدعلی اصغر. (۱۳۹۷). بهره‌برداری اشخاص خصوصی از اموال خارج از حاکمیت دولت‌ها و سازوکارهای مرتبط. مجله حقوقی بین‌المللی، ۵۹، ۱۲۳.

اعظمی، علی. (۱۳۹۷). قانون ملی فضا-ضرورت، چالش‌ها و الزامات آن در کشور. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

<https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1063006>

پارسا قایش قورشاقی، آذر و حسن نیا، محمد. (۱۳۹۴). بررسی حقوق فضای ماورای جو و رویه کشورها. پانزدهمین کنفرانس بین‌المللی انجمن فضایی هوا فضای ایران.

پور قصاب امیری، علی و اشتیری، مهدی. (۱۳۹۴). ماهواره‌ها در پرتو حقوق بین‌الملل. نوبت اول، انتشارات فکر سازان.

صادقی، مرتضی و رئیسی، لیلا. (۱۳۹۷). فعالیت‌های تجاری در فضای ماورای جو توسط بخش خصوصی از منظر حقوق فضا. مجله تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، ۳۵، ۱۵۲.

علاقه‌بند حسینی، یونس و امین‌زاده، الهام. (۱۳۹۶). جایگاه و نقش سیاست‌گذاری در کاوش و بهره‌برداری از فضای ماورای جو. مجله سیاست‌های راهبردی و کلان، ۱۸، ۱۷۹.

عمید، حسن. (۱۳۶۵). فرهنگ عمید سه جلدی، چاپ دوم، انتشارات امیرکبیر.

- کوشا، سهیلا و انصاریان، مجتبی و همکاران. (۱۳۹۹). تعهدات زیست‌محیطی دولت‌ها در سفرهای گردشگری فضایی. مجله علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۲۲(۷)، ۳۴۳.
- کوشا، سهیلا و کرمی، مرضیه. (۱۴۰۰). حقوق بین‌الملل حاکم بر سفرهای توریستی فضایی. بازچاپ اول، انتشارات امجد. محمودی، سیدهادی. (۱۳۹۷). حقوق بین‌الملل فضایی. چاپ دوم، انتشارات سمت.
- مومنی راد، احمد و ذبیحی شهری، سیده ساناز. (۱۴۰۱). ایران و حقوق بین‌الملل فضا. چاپ نخست، انتشارات امجد.
- نماین، پیمان و طیبی، سبحان و همکاران. (۱۳۹۸). سنجش هنجارهای حقوق بین‌الملل فضایی در اجرای صلاحیت کیفری. مجله علوم و فناوری فضایی، ۲(۱)، ۱۰-۱۱.
- نواده توپچی، حسن. (۱۴۰۰). حقوق بین‌الملل فضا. چاپ پنجم، انتشارات خرسندی.

References

- Bennett, C. B. (2018). To Infinity and Beyond: The Future Legal Regime Governing Near Earth Asteroid Mining. *Journal of Texas Environmental Law Journal*, 48, 81-98.
- Bezzubov, D., & Borovyk, A. (2021). Specificities of United States Law Impact on the Legal and Regulatory Framework for the Global Space Market. *Journal of Advanced Space Law*, 7, 4-11.
- Budget ESA. (2019). https://www.esa.int/About_Us/Welcome_to_ESA/Funding
- Campbell, C. (2019). From Satellites to the Moon and Mars, China Is Quickly Becoming a Space Superpower. *Time*. <https://time.com/5623537/china-space>
- China Aerospace Science and Technology Corporation (CASC). [On-line]. Available: <http://english.spacechina.com/>
- Convention for the Establishment of a European Space Agency. The text of the Convention was approved by the Conference of Plenipotentiaries, held in Paris on 30 May 1975. The ESA Convention entered into force on 30 October 1980. https://www.riigiteataja.ee/aktalisa/2070/7201/5002/ESA_Convention.pdf
- Dolanská, R., & Halunko, V. (2018). Legal Status of the European Space Agency. *Journal of Advanced Space Law*, 3, 5-17.
- Dolanská, R., & Halunko, V. (2019). Legal Status of the European Space Agency. *Journal of Advanced Space Law*, 3, 5-17.
- European Space Agency leaders expect a challenging year ahead. G. Megan. (2019). <https://spacenews.com/european-space-agency-leaders-expect-a-challenging-year-ahead/>
- Financial Responsibility Requirements for Licensed Launch Activities, Final Rule. Federal Aviation Administration. (1998). https://www.faa.gov/about/office_org/headquarters_offices/ast/licenses_permits/media/14cfr-440.pdf
- France, G. von der Dunk. (2020). Scoping National Space Law: The True Meaning of “National Activities in Outer Space” of Article VI of the Outer Space Treaty. *Space, Cyber, and*

Telecommunications Law Program Faculty Publications. [On-line]. Available: <https://digitalcommons.unl.edu/>

Goswami, N. (2019, May). China Has a Head Start in the New Space Race. The Diplomat. Available: <https://thediplomat.com/2019/05/china-has-a-head-start-in-the-new-space-race/>

https://www.pism.pl/publications/Artemis_Accords_Towards_New_Rules_for_the_Exploitation_of_Space

<https://www.thespacereview.com/article/4801/1>

Joyner, C. (1986). Legal Implications of the Concept of the Common Heritage of Mankind. *International and Comparative Law Quarterly*, 35, 190-199.

Kostenko, I. (2019). European Space Agency: An Overview of the Legal Frame. *Journal of Scientific Research Institute of State Building and Local Government of National Academy of Law Sciences of Ukraine*, 3, 63-70.

Ma, B., & Liu, J. (2021). Realistic Dilemma and Legal Countermeasures against the “Non-Appropriation” Principle in Outer Space Treaty. *Journal of Advanced Space Law*, 7, 45-55.

Marietta Corp. v. Intelsat, 763 F. supp. 1327 (D. Md. 1991). <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/763/1327/1586244/>

Nehoda, A., & Shemshuchenko, Y. (1999). Convention Relating to the Distribution of Programme-Carrying Signals Transmitted by Satellite (Brussels Convention). *Space Law of Ukraine: Collection of Legal Regulations and International Agreements*, 135-140.

Orlovska, I., & Solodova, K. (2019). Public Administration of German Space Programs. *Journal of Advanced Space Law*, 3, 83-96.

Philipp, Rösler. (2012). Die Raumfahrtstrategie der Bundesregierung. Für eine zukunftsfähige deutsche Raumfahrt. <https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Publikationen/Technologie/zukunftsfaeihige-deutsche-raumfahrt.pdf>

Soroka, L. (2021). Space Doctrine and the Future of the Space Industry. *Journal of Philosophy and Cosmology*, 26, 25-34.

Status of International Agreements relating to Activities in Outer Space (1996). U. N. doc. A/AC.105/1996/CRP.4. Vienna: U. N. Publish.

Wu, X. (2018). China’s Space Law: Rushing to the Finish Line of its Marathon. *Journal of Elsevier*, 46, 38-45. <https://doi.org/10.1016/j.spacepol.2018.03.004>

Xi, J. (2017). Opening up a New Situation of the Cause of Socialism with Chinese Characteristics in the New Era. GOV.CN. <http://www.gov.cn/zhuanti/19thcpc/index.htm>

Yeshchuk, O., & Novikova, M. (2019). Legal Regulation of Standardization and Certification of Space Objects. *Journal of Advanced Space Law*, 4, 107-116.

Yeshchuk, O., & Vasina, A. (2019). Chinese Space Law: Problems and Areas of Reforming. *Journal of Advanced Space Law*, 3, 140-150.